

Językoznawstwo ogólne: GENERATYWIZM

wykłady w zastępstwie
prof. J. Linde-Usiekniewicz
- semestr zimowy 2009/2010

dr Paweł Rutkowski

Katedra Językoznawstwa Ogólnego,
Wschodnioazjatyckiego Porównawczego i Baltystyki
Uniwersytet Warszawski
p.rutkowski@uw.edu.pl
www.kjoib.uw.edu.pl/rutkowski

Wykład III. Fonologia generatywna: teoria optymalności

13 stycznia 2010 r.

dr Paweł Rutkowski

Katedra Językoznawstwa Ogólnego,
Wschodnioazjatyckiego Porównawczego i Baltystyki
Uniwersytet Warszawski
p.rutkowski@uw.edu.pl
www.kjoib.uw.edu.pl/rutkowski

Teoria optymalności (Optimality Theory, OT):

- McCarthy, John J. i Alan S. Prince (1993a), „Generalized alignment”, w: *Yearbook of morphology*, red. Geert Booij i Jaap van Marle, Kluwer, Dordrecht, s.79-153.
- McCarthy, John J. i Alan S. Prince (1993b), *Prosodic Morphology I: Constraint interaction and satisfaction*, manuskrypt, University of Massachusetts, Amherst, Rutgers University, New Brunswick, N.J.
- Prince, Alan S. i Paul Smolensky (1993), *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar*, manuskrypt, Rutgers University, New Brunswick, N.J. i University of Colorado, Boulder.

3

Teoria optymalności to przede wszystkim badania **fonologiczne**. Kluczowe założenie: **odrzućcie** podejścia derywacyjnego!

Podobnie jak inne nurty generatywizmu teoria optymalności rozróżnia dwa poziomy opisu fonologicznego:

- abstrakcyjna struktura **głęboka** z informacją idiosynkratyczną, nieprzewidywalną, specyficzną dla danego morfemu;
- struktura **powierzchniowa**, fonetyczna (to, co rzeczywiście wypowiedziane).

4

Krytyka teorii derywacyjnych ze strony TO:

- odrzucenie wielostopniowej derywacji i tradycyjnej **reguły przepisywania** typu „przepisz element A jako B w kontekście X (poprzedzającego A) i Y (następującego po A)”, np.:

(i) $A \rightarrow B / X _ Y$

(ii) $[t] \rightarrow [\acute{c}] / _ [e]$ _{Miejscownik} (*kot* → *kocie*)

(iii) $\sigma \rightarrow {}^1\sigma / _ \#$ (*kocie* → *¹kocie*)

σ - sylaba, 1 - akcent wyrazowy (główny),
- wygłos

5

TO zarzuca modelowi derywacyjnemu, że:

- charakterystyczne dlań reguły przepisywania mają **niewielką** wartość wyjaśniającą, są mało prawdopodobne z punktu widzenia ekonomii językowej, pozwalają ukazać dowolny proces fonetyczny, nie wskazując jednak, dlaczego zachodzi (a zatem nie są rzeczywistym **wytłumaczeniem** zjawiska);
- zadaniem fonologa jest wyjaśnić, **dłaczego** tylko pierwsza z poniższych reguł znajduje potwierdzenie w rzeczywistych danych językowych:

(i) $[t] \rightarrow [\acute{c}] / _ [e]$

(ii) $[\acute{c}] \rightarrow [t] / _ [e]$

6

Podejście procesualne (derywacyjne) zmusza do postulowania licznych abstrakcyjnych etapów pośrednich, które są pozbawione rzeczywistej realizacji fonetycznej, a zatem (zdaniem zwolenników TO) są nieadekwatne psychologicznie.

TO cechuje odwrot od charakterystycznej dla generatywizmu skłonności do postulowania skomplikowanych, wielostopniowych derywacji i abstrakcyjnych reprezentacji głębokich i pośrednich.

7

Kluczowym założeniem TO jest oparcie analizy na ograniczeniach językowych (*constraints*):

- TO interesuje przede wszystkim to, co dostrzegalne na powierzchni zjawiska fonologicznego.
- Wszystko to, co przewidywalne i regularne, zdeterminowane jest przez ograniczenia nakładane przez gramatykę na potencjalne produkty systemu językowego (swego rodzaju filtrowanie, definiujemy cechy pożądanej formy powierzchniowej; z założenia niektóre realizacje fonetyczne są zatem bardziej pożądane od innych).

8

■ Spośród wielu potencjalnie możliwych konstrukcji fonologicznych (czyli tzw. kandydatów) wybrana zostaje zawsze ta, która w najmniejszym stopniu narusza ograniczenia danego języka (ograniczenia fonologiczne nie są zatem przestrzegane bezwzględnie).

■ Wszystkie ograniczenia są naruszalne: nie tworzą one spójnego, uzupełniającego się zestawu, często pozostają w sprzeczności i naruszenie przynajmniej jednego jest nieuniknione (podczas gdy w teoriach procesualnych nie można opuścić bądź zignorować żadnego z etapów derywacji - wszystkie są jednakowo ważne).

9

■ Ograniczenia są w językach uporządkowane w hierarchiczny sposób. Z różnych hierarchii ograniczeń w poszczególnych językach wynikają różnice między tymi językami. Ilustracja tej filozofii: założmy następujące dwa ograniczenia:

- ograniczenie A: *nie lubię hałasu*
- ograniczenie B: *nie lubię długich dojazdów do pracy*

Osoba z rankingiem A >> B kupi sobie dom z dala od centrum, podczas gdy osoba z rankingiem B >> A zamieszka w centrum miasta. Nie oznacza to jednak, że którakolwiek z tych osób będzie w pełni usatysfakcjonowana!

10

■ W ujęciu TO „preferencje” poszczególnych języków (np. to, że w niektórych językach występują palatalizacje typu *kot/kocie*, a w innych językach ich brak) zależą od tego, jakie ograniczenia znajdują się wysoko w hierarchii danego języka.

■ Struktura lepiej ukształtowana pozostaje w zgodzie z ograniczeniami znajdującymi się wyżej w hierarchii danego języka.

11

■ Uwaga badacza skupia się na kryteriach, które pozwalają stwierdzić, czy dana forma jest akceptowalna gramatycznie (optymalna w danej sytuacji), nie zaś na operacjach, które doprowadziły do jej powstania; wszystkie procesy są akceptowalne, o ile prowadzą do dobrego rezultatu.

■ Gramatyka uniwersalna (wspólna podstawa wszystkich języków) składa się z pełnego zestawu wszelkich ograniczeń istniejących w językach naturalnych.

■ Ograniczenia powinny być ugruntowane fonetycznie (*phonetically grounded*) i pozostawać w zgodzie z wynikami badań typologicznych.

12

Przykład analizy opartej na ograniczeniach:

- (i) *VoiceObstrFin
Dźwięczne obstruenty (dźwięczne spółgłoski zwarte, zwarto-szczelinowe i szczelinowe) nie mogą występować na końcu słowa (zakaz wyrażony jest symbolem *).
- (ii) IdentInput-Output
Każdy segment wejściowy (ze struktury głębokiej) musi być zachowany bez zmian w strukturze powierzchniowej.

13

Hierarchia ograniczeń językowych:

- (i) *VoiceObstrFin >> IdentInput-Output (j. polski)
- (ii) IdentInput-Output >> *VoiceObstrFin (j. angielski)

/kod/	*VOICEOBSTRFIN	IDENTINPUT-OUTPUT
a. kot		*
b. kod	*!	

14

Notacja:

Hierarchiczne relacje między ograniczeniami oddane są w tabeli przez uszeregowanie od strony **lewej** do **prawej** (im bardziej w lewo, tym wyższa pozycja ograniczenia w hierarchii).

Gdy ustalenie rankingu między dwoma ograniczeniami nie jest możliwe (bo nigdy nie wchodzi one w konflikt), pionową linię ciągłą zastępuje się linią przerywaną.

Każde naruszenie ograniczenia zaznaczane jest **gwiazdką** (*).

15

Notacja - c.d.:

Naruszenie decydujące o „przegranej” (nieakceptowalności) danego kandydata dodatkowo oznaczone jest **wykrzyknikiem**.

Symbol wskazuje kandydata **optymalnego**.

Obszar zacieniowany to ograniczenia, które nie mają wpływu na wybór optymalnej formy danego słowa (znajdują się zbyt nisko w hierarchii).

16

Przykładowa analiza: rozziw (hiatus), czyli sytuacja, w której występują koło siebie dwie samogłoski. Języki naturalne wydają się „unikać” takich zbitek!

Sposoby radzenia sobie z hiatem :

- skasować jedną z samogłosek;
- wstawić między samogłoski spółgłoskę;
- nic nie robić i nauczyć się żyć z hiatem.

Tradycyjne reguły:

- (i) elizja: $V \rightarrow \emptyset / _ V$ (kasowanie)
- (ii) epenteza: $\emptyset \rightarrow C / V _ V$ (wstawianie)

17

Przykładowa analiza - rozziw (hiatus) - c.d.:

Ograniczenia, które trzeba wziąć pod uwagę, analizując problem rozziwu:

- *HIATUS: nie chcemy hiatu
- DEP: każdy segment na wyjściu musi odpowiadać segmentowi na wejściu (nie chcemy epentezy)
- MAX: każdy segment na wejściu musi odpowiadać segmentowi na wyjściu (nie chcemy elizji)

18

DEP - niech to, co na wyjściu, zależy (and. *depend* 'zależć') od tego, co na wejściu (nie chcemy w strukturze powierzchniowej nic nowego!)

MAX - maksymalizuj wkład struktury głębokiej w strukturę powierzchniową (nie kasuj nic ze struktury głębokiej!)

Gdyby oba ograniczenia nie były naruszane, struktura głęboka zawsze odpowiadałaby strukturze powierzchniowej. Często jednak struktura głęboka jest nie do zaakceptowania jako realizacja powierzchniowa, bo narusza jakieś ograniczenia dotyczące pożądanego kształtu struktury powierzchniowej. Jest tak np. w wypadku rozziwu (hiatu).

19

(12) j. francuski:

/le/+ /éléphant/ 'stoń'	*HIATUS	DEP	MAX
a. l'éléphant			*
b. le éléphant	*!		
c. le téléphant		*!	

(13) j. niemiecki

/Beamte/ 'urzędnik'	*HIATUS	MAX	DEP
a. Be?amte			*
b. Beamte	*!		
c. Bamte		*!	

(14) j. maori

/puea/ 'być pomszczonym'	DEP	MAX	*HIATUS
a. puea			**
b. puteta	*!*		
c. pea		*!	

20

Główny zarzut wobec TO: jest to teoria niewystarczająca restrykcyjna, opisuje wszystko, a więc nie opisuje niczego. Rezultaty analiz optymalnościowych bywają więc mało odkrywcze z językoznawczego punktu widzenia.

Przykład żartobliwej krytyki:

Jaye Padgett, *A Soccer Squib* (źródło: *Jorge Hankamer WebFest*): optymalnościowa analiza gry profesora Jorgego Hankamera w piłkę nożną.

21

Konwencje notacyjne:

(1) J	= Jorge
E	= Przeciwnik, czyli ktoś w drużynie przeciwnej
o	= Piłka
J(o)	= Jorge w posiadaniu piłki
E(o)	= Przeciwnik w posiadaniu piłki
#J	= Jorge kontuzjowany
#E	= Przeciwnik kontuzjowany

Zamiast ograniczenia E(o), będziemy potrzebować ograniczenia *E(o) (nie chcemy, by przeciwnik był w posiadaniu piłki).

22

Postulując istnienie ograniczenia J(o) i wykluczając ograniczenie E(o), przewidujemy, że wystąpią sytuacje, w których Jorge będzie usiłował kontrolować piłkę, i wypadki, kiedy Jorge nie będzie brał udziału w akcji; kluczowe jest to, że nie przewidujemy sytuacji, w której Jorge będzie usiłował przekazać piłkę przeciwnikowi. Podobnie, przyjmując ograniczenie *E(o) zamiast *J(o), przewidujemy sytuacje, w których Jorge będzie się starał odebrać piłkę zawodnikom drużyny przeciwnej i sytuacje, w których Jorge nie będzie brał udziału. Nie powinny jednakże wystąpić sytuacje, w których Jorge będzie się starał sam odebrać sobie piłkę. Przewidywane przez nas wzorce wyrażnie odpowiadają faktom.

23

Poniższy ranking przewiduje, że musząc dokonać wyboru, Jorge będzie się starał zdobyć piłkę, raczej niż uniknąć kontuzji:

/ J o E # /	*E(o)	*#J
a. #J(o) E		*
b. J #E(o)	*!	

Potencjalny zarzut: takie „odkrycia” są banalne!

24

Dziękuję za uwagę!

p.rutkowski@uw.edu.pl
www.kjoib.uw.edu.pl/rutkowski